

sedamdeset i šest tekstova bugarsčica.

Kekezova antologija je u svojem predgovornom dijelu monografskog karaktera. Mislim da ne postoji niti jedan važan problem vezan uz bugarsčice a da ga Kekez jasnom argumentacijom nije pokušao riješiti.

Počnimo od naslova: Kekez odabire termin bugarsčice, a ne preuzima Bogišićev štokavski termin bugarštice, čija je uporaba do danas redovitija. S punim se opravdanjem vraća tom starom terminu (spominje ga u XVI. stoljeću naš prvi »zapisivač« bugarsčica Petar Hektorović) čija uporaba ne narušava štokavsku jezičnu zakonitost, kako je to smatrao Bogišić. Josip Kekez poštuje također činjenicu da većina poznatih bugarsčica potiče iz primorskog područja, pa i to opravdava termin bugarsčica. Autor antologije također demistificira onu široko poznatu dilemu etimologije naziva bugarsčice (da li tumačiti naziv bugarskim imenom, izvesti iz latinskog carmen vulgare, ili je naziv u vezi s glagolom bugariti). Kekez razložno smatra da je dilema o podrijetlu suvišna ako se poštuje građa, kazivači, te naziv bugariti poznat samo u narodu u kojem su bugarsčice i zapisane. Natuknicu takvu rješenju dao je Daničić. Zanimljivo je da zapisi bugarsčica dolaze i pronalaze se samo na zapadnom dijelu Balkana.

Bugarsčica je malo, točnije, malo ih je sačuvano. Kekez je svjestan tog manjkavog inventara, ali ipak nastoji pratiti bugarsčice u dinamičkom procesu. S tog gledišta predložiti će i novu klasifikaciju građe. Te starinske pjesme dugog stiha dijeli tako na I. tipične, II. s infiltracijom epskog, III. lirsko-epske, IV. mjesne: peraške i druge. To je po riječima autora tek uvjetna klasifikacija, ali mislim da je vrlo prihvatljiva.

U odlomku B. Klasifikacija i odgovor na pitanje što je zapravo bugarsčica, Kekez naglašava da je bugarsčica lirski pjesma »jer njena tehnika kazivanja nije epska nego lirski« (str. 20). Izabrana građa, ka-

ko nam je Kekez prezentira, pokazuje da su se bugarsčice tijekom stoljeća i stilski i tematski mijenjale. Bitna odlika zajedništva međutim ostaje: radnja bugarsčice formirana je na baladni način — postoji zamišljeni red, ravnoteža grupe koju u određenom trenutku remeti »individualno prirodno zlo u čovjeku« (J. Kekez).

O karakterističnoj formi bugarsčice obilno se raspravlja na str. 22.

Autor je vrlo studiozno priredio četvrto poglavlje: Tragovi bugarsčice u pisanoj književnosti. Otkriva nam i ovaj mali paradoks: »U rasponu od početka pismenosti pa do osamnaestog stoljeća hrvatska se pisana književnost više prožimala s poetikom epske i lirске usmene pjesme negoli s poetikom bugarsčice, ali je u tom vremenskom rasponu bugarsčica najčešće bilježen oblik usmene poezije« (str. 56).

Kekezova antologija sadržava 49 zapisa bugarsčica, od onih odavna poznatih i cijenjenih do fragmentarnih ali zanimljivih nalaza. Posebno su zanimljivi komentari građe: informativni i razumljivi onima koji traže poduku, ali i dovoljno iscrpni. Ima tu podataka o seobi građe iz arhiva u arhiv a nađe se i podatak o signaturi pojedine pjesme.

Uz bibliografiju o bugarsčicama antologija je dopunjena rječnikom manje uobičajenih riječi, kazalom pjesama prema početnom stihu te fotokopijom izabranih stranica rukopisne građe.

Kekezov prislan način izražavanja ponudit će ovu antologiju i onima koji su je namjeravali tek površno otvoriti.

Nives Ritig-Beljak

Vuk Stefanović Karadžić, Crven ban. Erotske narodne pesme, Izabrao i priredio **Blagoje Jastrebić**, Prosveta, Beograd 1979, 164 str.

Antologije narodnog pesništva, bez obzira na svoje domete i pretenzije priređivača, odavno već ne izazivaju

veću pažnju niti imaju širi čitalački krug. **Crven ban** je u tom smislu izuzetak: reklamiran kao »najtiražnija i najčitanija knjiga u 1979.« doživljava u nevelikom vremenskom rasponu treće izdanje. Koliko svoju popularnost ova knjiga duguje radoznalosti čitalačke publike za jedan malo poznat vid usmene poezije, a koliko opštoj dobroj proći edicije »Erotikon«, u čijim se okvirima pojavljuje, zanimljivo je pitanje, ali ono strogo uzevši ne pripada domenu izučavanja usmene književnosti.

Kada se zbirka pojavila, na stranicama **Politike** (24, 31. V i 7, 14. VI 1979) o njoj su i povodom nje polemisali dr Živomir Mladenović i Blagoje Jastrebić. U ovoj se raspravi ponajpre postavljalo pitanje autorstva, i to u dva vida: da li se zbirka može i sme pripisati Vuku Karadžiću i izdavati pod njegovim imenom, i ko je njen stvarni priređivač, odnosno koji je suodnos među **Crvenim banom** i **Srpskim narodnim pjesmama iz neobjavljenih rukopisa Vuka Stef. Karadžića**, knj. V, koju su sa podnaslovom **Osobite pjesme i poskočice** objavili dr Živomir Mladenović i dr Vladan Nedić. (O ovoj je knjizi i njenom mestu u okviru celokupnog izdanja pesama iz neobjavljenih Vukovih rukopisa bilo već reči u **Narodnoj umjetnosti**, knj. XIII, 1976, 1977). Bilo je u okvirima polemike i u nekim drugim napisima po novinama i oštrih reči o prećutkivanju i tobožnjem sakrivanju erotskih usmenih pesama od javnosti njihovim izdavanjem u smanjenom tiražu i sa oznakom »samo za naučnu upotrebu«. Kako dr Vladana Nedića, jednog od priređivača Akademijnog izdanja, i Blagoja Jastrebića, koji je izabrao pesme za zbirku **Crven ban**, nema više među živima, besmisleno je i protivno dobrim običajima nastavljati polemiku, a teško je o knjizi (ili knjigama) govoriti a da se ne povredi uspomena na ljude koji su, svaki u svome domenu, uradili korisne i vredne poslove. Knjige su, međutim, tu; svaka je od njih na svoj način i u skladu sa svojim intencijama, međusobno bitno različitim, doprinela da se poljulja uv-

reženo a netačno uverenje da je usmena poezija srpskohrvatskog jezičkog područja čedna, uzdržana, stidljiva (upotrebljavaju se i atributi moralna, pristojna). Stoga nekoliko opaski o zbirci **Crven ban**, učinjenih sa stanovišta mogućnosti da se izučava fenomen erotskog u usmenom pesništvu, nisu valjda sasvim na odmet.

Crven ban je — to se mora reći — skraćena izvedenica iz **Osobitih pjesama i poskočica**. Iz izdanja SANU preuzeta je 121 pesma i ponovo publikovana u »Prosvetinom« izdanju, a dodate su i tri pesme iz fonda publikovanih Vukovih izdanja. U **Crvenom banu** redosled pesama je ponešto, ne bitno, izmenjen, a B. Jastrebić je učinio pokušaj da pesme grupiše u neku vrstu tematskih celina.

Osobite pjesme i poskočice su kritičko izdanje iz rukopisa koji pripadaju Vukovoj zaostavštini. U predgovoru Ž. Mladenovića svim knjigama ovog izdanja (publikovano u I knjizi **Srpskih narodnih pjesama iz neobjavljenih rukopisa Vuka Stef. Karadžića**, upored. str. CCLXXI) stoji: »Najveći broj pesama pisanih Vukovom rukom ostao je neobjavljen među osobitim pjesmama i poskočicama, koje nisu bile pogodne za štampanje zbog nepristojne sadržine. Mnoge od njih Vuk je sam zapisao i to još u vreme kada se služio starim pravopisom, a neke je verovatno prepisao iz zapisa koje su mu drugi ustupili, pa je originale uništio«. Nešto preciznije to izgleda ovako: od ukupno 367 pesama koje su ušle u knjigu **Osobite pjesme i poskočice** za 256 se pouzdano može tvrditi da nisu Vukovi zapisi (jer se ne radi o njegovom rukopisu), a koliko je među preostalima takvih koje je samo prepisao i eventualno redigovao neće više biti moguće ustanoviti. Ako se, dakle, kao autor označi sakupljač odnosno zapisivač (što je uobičajeno u izdanjima usmenih tvorevina), zbirka se ne može pripisati Vuku. Činjenica da ni sve pesme koje je za života objavio veliki poslenik ni-

je sam zapisao ne bi se, čini mi se, mogla u ovom slučaju navesti kao argument protiv. Vuk je autor svojih zbirki ne samo kao sakupljač i zapisivač nego i kao antologičar. Pesme koje je označavao, neprecizno i neobavezno, kao »osobite« on nije ni nameravao da publikuje, te se ni o kakvoj Vukovoj »sistematičnosti koja se može primetiti i u radu na ovoj knjizi« ne može govoriti, što B. Jastrebić čini (vidi pogovor **Crvenom banu**, 147). Knjiga **Osobite pjesme i poskočice** ne postoji kao Vukova namera ili neostvareni koncept.

Ponešto od Vukovog odnosa prema ovom vidu usmenog lirskog pesništva otkriva njegova prepiska sa Jernejem Kopitarom i Jakobom Grimom iz 1823. godine, iz vremena kada je pripremao za štampu prvu knjigu tzv. lajpciškog izdanja. On je tada izvestio Grima da je iz ove knjige, budući da će ona biti posvećena velikoj kneginji, izostavio oko pedeset pesama, uveravajući istovremeno: »Pomen slobodnih reči i načina govora nije mi uopšte bio neugodan, naročito pošto ste me utešili da se reči i pesme ne sakupljaju samo za danas...« Vuk traži od Kopitara i Grima posebno njihovo mišljenje o publikovanju pesama koje naziva dvosmislenim (zweydeutige Lieder): **Kad već hoće da pođu, Ni raj se ne gleda, Sestra otrovnica i Ajka Atlagića i Jovan bećar**. Samo je prva od ovih pesama u doslovnom značenju dvosmislena, erotska je poznata romansa Tešana Podrugovića, a preostale dve manje su protivne patrijarhalnom moralu zbog svoje erotske sadržine, a više iz drugih razloga (ubistvo brata, incest) (uporedi **Vukova prepiska I**, Beograd, 1907, 248—249 i **II**, Beograd, 1908, 19—21). Iako se za erotske pesme interesovao do pred sam kraj svoga života (o čemu svedoči jedno pismo Vuka Vrčevića iz 1858. godine u kome ga ovaj izveštava da mu šalje 80—90 »stidnih pjesmica«) Vuk nije nameravao da ih učini dostupnim javnosti. Posredno o tome svedoči i činjenica da relativno mali broj pesama nosi tragove njegove

redakcije. Najzad, u fondu erotskih pesama Vukove zaostavštine jedan je broj takvih koje on ne bi objavio jer nisu odgovarale njegovim gledanjima na narodnu poeziju (nisu bile prave narodne, nisu bile uspele, nisu odgovarale zahtevima jezičke reforme).

Na osnovu rečenoga mislim da se može zaključiti da Vuk Karadžić nije nameravao da publikuje pesme u kojima se bez zazora i otvorenije (u poetskoj slici i jeziku) peva o erotskom. Ovakav stav je mogao biti uslovljen njegovim moralnim i estetskim uverenjima, mogao je doći kao posledica taktičkog prilagođavanja građanskom moralu. U svakom slučaju, treba razlučiti Vukov etnografski i leksikografski interes za lascivne reči od pripremanja zbirke narodnih pesama. **Crven ban**, dakle, nije Vukova knjiga i izdavač bi dobro učinio da to jasno istakne zbog onih čitalaca koji neće biti u prilici da uporede ovu knjigu sa **Osobitim pjesmama i poskočicama**.

Međutim, u izvesnom smislu ona bi se mogla označiti kao vukovska, ponajpre stoga što je B. Jastrebić birao one zapise pesama koji najvećim delom odgovaraju intencijama Vukove jezičke reforme, koji su Vukov rukopis ili pripadaju njegovom vremenu, a pritom činio napor da izabere bolje i duhovitije, ne i jezički uzdržanije. Uočljiv je u izboru nedostatak kriterijuma šta treba smatrati erotskim. B. Jastrebić je dao prednost pesmama otvoreno izražene seksualne želje, onima koje predmet imenuju direktno, a ne metaforički, onima u kojima je poetska slika pre karikatura i groteska no zagonetka. Pesme koje su uzdržanije u leksici, koje su više u nagoveštaju nisu našle mesta u **Crvenom banu**.

Ako se sa antologijskim izborom možemo složiti ili ne složiti, redaktorski postupak se nikako ne može odobriti. B. Jastrebić je, naime, u nekoliko navrata publikovao kao jednu pesme koje su posebno zabeležene, koje su samostalna ostvarenja, koje pripadaju različitim ru-

kopisima, što znači različitim pevačima. Zbog onih koji će se ovom knjigom koristiti navodimo da je to učinjeno u pesmama **Junak i djevojka**, **Čudne štete**, **Nevolja**, **Kolovođi** (**Crven ban**, str. 8, 34, 111, 116). Ovome treba dodati i jedan manji broj redaktorskih intervencija koje se tiču ispravljanja jezika, odnosno uništavanja njegove dijalekatske boje.

Opređenije da se za antologiju koriste samo dva izvora (zapisi iz Vukove zaostavštine i Vukovi zapisi), diktirano naverovatnije sasvim praktičnim razlozima (ono čega ima van pomenutih izvora još je manje dostupno od izdanja sa oznakom »samo za naučnu upotrebu« i zahtevalo bi poseban, ne lak i ne kratkotrajan istraživački napor, podjednako u traganju za neobjavljenim rukopisima, malo poznatim knjigama i savremenim beležnjima) rezultiralo je činjenicom da je **Crven ban** antologija uskog raspona i relativno male reprezentativnosti. Ona isključuje posmatranje u dijahronijskoj ravni i uočavanje regionalnih razlika, a pesme prezentira istrgnuto iz konteksta i bez ikakvih podataka za njegovu rekonstrukciju. Istrgnutost iz konteksta je višestruka: iz vremena, iz prostora i iz prirodnog ambijenta u kome pesma postoji. Usmene pesme koje se mogu nazvati erotskim, stidnim, bezobraznim ili osobitim ne postoje kao neka posebna vrsta usmenog pesništva (erotsko se javlja u lirskim ljubavnim i svatovskim pesmama, u počasnicama, u pesmama u kolu, u podružgavicama, u baladama i romansama, kao parodija), a isto tako ne postoji i jedna određena prilika u kojoj se izvode. Konstataciju o istrgnutosti iz konteksta iznosim ponajpre kao upozorenje da će buduća istraživanja morati biti oslonjena na druge izvore. U izučavanjima koja budu u većoj meri vodila računa o dijahronijskom i regionalnom aspektu, o prilikama u kojima su se pesme izvodile i sinkretičnim spajevima sa muzikom i plesom pokazće se, mislim, da su mnoge postavke B. Jastrebića iz pogovora

knjizi proizvoljne i neodržive. Posmatrajući usmene erotske pesme van vremena, van prostora i van izvođačkog konteksta, on ih je video kao »paganski izazov« (to je i naslov pogovora). Recimo, mišljenju da je u njima »data paganska predstava o životu naroda«, da one »pokazuju najautentičnijeg čoveka, najdasve premoćnog, sasvim drugačijeg od onog kakvog je mogla zamisliti Vuku suprotstavljena prekosovska elita (sic!)«, da one »dokazuju koliko je hrišćanstvo ostalo u zapečku u slučaju srpskog naroda« i da je »dozvolilo da ispod plašta toga naziva i dalje živi (doduše u izmenjenom obliku) slobodna slovenska mitologija...« iznela bih oprečan stav. Fond erotskih pesama koji postoji u Vukovoj zaostavštini pokazuje, sem retkih izuzetaka, malu starinu i malo ili nimalo paganskih crta (time se ne negira ni sloboda ni autentičnost). Suprotno tome, veliki deo pesama svojim sadržajem i pretpostavljenim kontekstom svedoči o njihovoj velikoj promenljivosti, o težnji da se prilagode aktuelnom i savremenom. Ne mali deo ovog fonda nastao je u vremenu i prostoru u kome se javljaju naprsline u patrijarhalnom svetu i njegov raspad — to su pesme koje svojom leksikom, dijalektom i toponimima pokazuju da su nastale negde na teritoriji današnje Vojvodine (po Vuku bi ih trebalo nazivati bačkima); one su nepatrijarhalne ili sa crtama izmenjene patrijarhalnosti u svom viđenju sveta.

Erotske pesme su, van sumnje, bile integralni deo narodnog pesništva (B. Jastrebić misli »najintegralniji«), ali baš kao takve, one nisu bile ni izazov ni iskorak nego deo sistema usmenog stvaranja, koji se uspostavlja u vremenu i prostoru, u kome su sile tradicionalnog jake, ali koji nije neizmenljiv. B. Jastrebić tačno uočava da je »patrijarhalni stid... deo neke norme, koja se samo u određenim situacijama poštuje«, ali prenaglašava da »van toga puca sloboda i nema kraja igri«. Prilika u kojoj se usmena erotska pesma izvodi bitno ograničava nje-

nu slobodu, smešta je u određeni sistem, u kome ona ne protivureči drugim pesmama iako se od njih razlikuje (recimo na relaciji pagansko-hrišćansko).

Ni odnos građanskog i patrijarhalnog morala (u Jastrebićevom pogovoru se govori o sukobu dve vizije sveta: građansko-crkvene i govedarsko-seljačke, oličene u sukobu mitropolita Stratimirovića i Vuka) prema usmenim erotskim pesmama nije sasvim pojednostavljeno za i protiv. Patrijarhalno društvo imalo je svoju normu ponašanja i svoj odnos prema erotskom, prema tome i svoj način poetskog govora o tome; građansko društvo ograničavalo je slobodu ispoljavanja erotskog na drugi način (koji nije identičan načinu jednog čoveka, pa makar to bio i Stratimirović), ali ono nije sasvim jednostavno odbacivalo erotsko usmeno pesništvo, a anatema mitropolitova nad Vukovim delom nije argument u raspravi o odnosu građanskog i patrijarhalnog prema erotskom. Čini se čak da je usmena erotska pesma, i to ona pre i više od drugih usmenih tvorevina, bila poznata i prihvatana u jednom delu građanske kulture, u onoj pojavi srpske književnosti koja se obično označava terminom građansko pesništvo XVIII i početka XIX veka. U rukopisnim zbornicima građanskog pesništva beležene su i usmene pesme, neretko i one erotske sadržine, odnosno građanska lirika nastajala je i oponašanjem (jezičkim, stilskim i tematskim) usmene erotske poezije.

Crven ban je zbirka ambicioznih namera, ali ne naročito velikih dimenzija; to je knjiga koja može da bude podsticajna za menjanje nekih mišljenja o usmenoj poeziji, ali je nedovoljna za šira razmatranja i nepouzdana za zaključivanje, knjiga koja može biti zanimljiva za čitanje, ali uz rizik da se na osnovu nje stvori jedna pojednostavljena i uprošćena slika o usmenom pesništvu.

Marija Kleut

Kudilja i vreteno. Erotske narodne pjesme, Priredio i pogovorom popratio Igor Mrduljaš, Znanje, Zagreb 1980, 168 str.

Kudilja i vreteno je zbirka od stotinu četrdeset i tri erotske narodne pesme, kako je i u podnaslovu naznačeno. Poređenje sa **Crvenim banom**, knjigom iste sadržine, nameće se samo po sebi. U knjizi **Kudilja i vreteno** mogu se naći pesme slične onima publikovanim u **Crvenom banu** u celosti (varijante) ili u pojedinih poetskim elementima, prvenstveno u metaforičkom sistemu i fondu formula i formulativnih izraza. Obe su knjige metaforički naslovljene jezičkim izrazom usmenog pevača, a njihova je pojava omogućena izmenom društvenog odnosa prema erotskom uopšte, pa i prema usmenom erotskom pesništvu, o čemu Igor Mrduljaš duhovito piše u pogovoru »Kudilja i vreteno — sjenovito mjesto narodnog pjesništva«. Obe knjige, svaka na svoj način, utiču na izmenu gledanja na usmeno lirsko pesništvo kao uzdržano i stidljivo.

Ovim se moguće analogije između dveju zbirki iscrpljuju i čini se da **Kudilju i vreteno** nije uputno »usporediti s analognom zbirkom Vuka Karadžića **Crven ban**«, iako se u recenziji na omotu knjige nudi ovakva mogućnost. Radi se, zapravo, o različitoj prezentaciji usmenih erotskih pesama i o dva različita izdavačka poduhvata, kojima je zajednička jedino namena — širokoj čitalačkoj publici.

Kudilja i vreteno je jedna, dosad nepoznata, a sad publikovana rukopisna pesmarica (pod onim što se naziva **Crven ban** i **Osobite pjesme i poskočice** kriju se različiti zapisi vači i više beležnica, koje pripadaju različitom vremenu i različitim geografskim prostorima). Njen prvi vlasnik i prepisivač, neidentifikovana ličnost skrivena pod potpisom Šjor Niko L. Hamburg, ostavio je na talijanskom belešku koja kazuje ponešto o istorijatu pesmarice:

»Ovu zbirku prepisah **povjerljivo** iz jednog primjerka rukopisa koji mi je došao do ruku u Splitu (držim,